

דגשים מהמושב הראשון – בית ספר עם אופי: מהו חינוך לערכים?¹

משתתפים

- פרופ' מרווין ו' ברקוביץ', אוניברסיטת מיזורי בסנט לואיס
- פרופ' אריאל כנפו-נעם, האוניברסיטה העברית; חבר ועדת המומחים לנושא חינוך לערכים
- ד"ר מירי שליסל, יו"ר המזכירות הפדגוגית במשרד החינוך

דגשים מהמושב

| פרופ' מרווין ברקוביץ', אוניברסיטת מיזורי בסנט לואיס

אריסטו אמר שכל מבוגר שנמצא בקרבת ילדים משפיע על אופיים, בין אם ירצה בכך ובין אם לא. כלומר, אין לנו בחירה אם לקיים חינוך אופי, אלא רק בחירה כיצד לעשות זאת – בצורה טובה ומושכלת או לא. היבט נוסף של חינוך מסוג זה הוא "תיקון עולם", זהו הייעוד של עבודתו של ברקוביץ', ניתן לתקן את העולם באמצעות השקעה בשגשוגם של ילדים כמו שנעשה בסינגפור. נקודה נוספת היא שאין באמת תחרות בין חינוך אקדמי לחינוך אופי, כי חינוך אופי טוב הוא חינוך טוב שישפיע גם על החינוך האקדמי.

לעיתים במחקר על חינוך אופי יש נטייה "לחפש מתחת לפנס", להתמקד במקום שבו יותר קל לחפש ולחקור ולא במקום הנכון שבו עשויות להימצא תשובות. לכן עלינו להתחיל מהגדרת המטרות והתוצאות הרצויות – כלומר לקבוע מהם הדברים שנרצה לשנות אצל הילדים – ולפי זה להתוות את השיטות והפדגוגיה. עיקרון חשוב נוסף

¹מסמך הדגשים נכתב בידי צוות היוזמה – מרכז לידע ולמחקר בחינוך.

הוא השינוי הנדרש מהתמקדות בעשייה להתמקדות בהוויה – האופן שבו אנו נמצאים עם הילדים חשוב יותר מהפרקטיקות שבהן ננקוט.

ישנן כל מיני כותרות לנושא חינוך האופי – "חינוך לערכים", "חינוך למוסר", "פסיכולוגיה חיובית", "חינוך אזרחי", "חינוך חברתי" ועוד. ברקוביץ' מבקש כי נסתכל על ההיבט המוסרי, כדוגמת אלוף בצה"ל שדיבר על כך שחשוב כי כל חייל יחזור מהקרב כבן אדם וישמור על המצפן המוסרי שלו. בחינוך אופי ישנו הן חלק רגשי, למשל פיתוח היכולת "להקשיב עם הלב" ולחוות רגשות כמו אמפתיה, והן חלק התנהגותי שהוא פיתוח היכולת לפעול באופן מוסרי. הגורם המרכזי המשפיע על האופי של אדם הוא האופן שבו הקרובים אליו חיים ומתנהגים עם אחרים. הנושא הזה מפורט בספר החדש של ברקוביץ' שייצא באפריל, בנושא "טיפוח השגשוג של הטוב האנושי".

שישה עקרונות מובילים בחינוך לערכים – מודל PRIMED – המודל של פרקטיקות אפקטיביות בחינוך האופי נקרא PRIMED, והוא כולל שישה עקרונות מעצבים בחינוך האופי. משרד החינוך האמריקאי אישר את המודל כאחת מחמש ההמלצות שלו למניעת אלימות בבתי הספר.

עיקרון ראשון הוא **התעדוף** – יש להציב את חינוך האופי בסדר עדיפות גבוה בבית הספר ובקהילה ולהגדיר את המטרות בחינוך זה. יש צורך בשיח וערכים משותפים הגלויים בפני כולם ויש לחזור עליהם שוב ושוב. למשל, שר החינוך של סינגפור היה ידוע בכך שבכל נאום שלו התייחס למוסר. נוסף על כך, יש להקצות משאבים למען מטרה זו ובעיקר לשים דגש על פיתוח מקצועי של מורים. זהו לב העניין.

עיקרון שני הוא **מערכות יחסים** – בחינוך אופי מדובר אך ורק על מערכות יחסים, אלה הרכיבים של חינוך טוב ובתי ספר טובים. צריך לוודא שכל מערכות היחסים הן טובות, לרבות שיתוף ההורים, התלמידים, כל הצוות החינוכי, ילדים מוחלשים או עם צרכים מיוחדים ועוד.

עיקרון שלישי הוא **המוטיבציה הפנימית**. לרוב בבתי ספר ישנה רק מוטיבציה חיצונית של טקסים, תעודות ובחירת מצטיינים, וזה לא עובד. תיאוריית ההגדרה העצמית מדברת על החשיבות של הפנמת הגדרה עצמית.

עיקרון רביעי הוא **המודל לחיקוי** – "תהיו האופי שאותו אתם רוצים לראות אצל הילדים".

עיקרון חמישי הוא **העצמה** – באמצעות השתתפות, ביטוי עצמי והקשבה לתלמידים.

העיקרון השישי והאחרון הוא **פדגוגיה התפתחותית** – חשיבה לטווח ארוך והשקעה לאורך זמן.

| פרופ' אריאל כנפו-נעם

שלוש השאלות שההרצאה עסקה בהן הן מתי ערכים מתפתחים, מה גורם להבדל בין אישי בערכים (סביבה/גנטיקה) ומה חלקם של ערכים בתחום המוסרי.

התיאוריה של פרופ' שלום שוורץ הראתה כי ישנו היגיון פנימי במבנה מערכת הערכים. למשל, כאשר אנחנו צריכים לקבל החלטות קשה לנו להזדהות עם ערכים של דאגה לעצמנו ודאגה לזולת בו זמנית. מבנה הערכים של

שוורץ כולל שתי הנגדות מרכזיות. הראשונה היא בין הערך של דאגה לאנשים הקרובים (בנוולנטיות) לבין הערך של אוניברסליות, דאגה לערכים גלובליים מגוונים. ההנגדה השנייה היא הערך של שמרנות ושימור מול ערך הפתיחות. כל התנהגות קשורה למעגל הזה. למשל, מידת הדתיות קשורה באופן חיובי לערך השמרנות ותהיה קשורה באופן שלילי לערך ההדוניזם, משום שישנם ערכים שקשה מאד לקדם אותם יחד.

התפתחות ערכים – ערכים מתפתחים מגיל מוקדם, אם כי לרוב במחקר בפסיכולוגיה נוהגים להתבסס על התיאוריה של אריקסון שמדבר על פיתוח זהות ומחויבות לזהות בגיל ההתבגרות. כיום ישנם כלים חדשים, כמו זה של פרופ' אנה דורינג, שנועדו לבדוק ערכים בגיל הרך, ונמצא כי מעגל הערכים של שוורץ קיים אפילו בגיל חמש. עובדה זו משפיעה על השאלות מתי אפשר להשפיע על ערכים ומתי להתחיל בחינוך לערכים.

הבדלים בין־אישיים בערכים – ערכים מושפעים מהרבה מאד גורמים. במחקרים ישנו ניסיון לבדוק את החלק היחסי של המשתנים השונים כמו מין, גיל ומדינת המוצא. למשל, מין וגיל כמעט לא השפיעו ואפילו המשתנה של התרבות הלאומית אינו גורם מרכזי. במחקר אחר שנערך ב-33 בתי ספר וניסה לבדוד את מרכיב המגזר בישראל, נמצא כי ההשפעות של בית הספר והמגזר אינן מספיקות כדי לנבא את הערכים של הילדים. מרכיב נוסף שנבדק במחקר הוא השפעת ההורות – למשל, ישנה התאמה בין הורים לילדים בעיקר בערכי המסורת, וילדים גם יכולים להשפיע על ערכי הוריהם. נוסף על כך, במחקרי תאומים, בהשוואה שנערכה בין תאומים זהים ותאומי אחווה נמצא כי הדמיון בין הערכים של תאומים זהים גבוה מזה שבין הערכים של תאומי אחווה, מה שמוכיח כי ישנו מרכיב תורשתי משמעותי המשפיע על ערכים.

הקשר בין ערכים להתפתחות מוסרית – קבלת החלטות של ילדים יכולה להיות פרו־חברתית או לא, וערכים של כוח והישגיות קשורים לכך באופן שלילי. למשל, עידוד הישגיות יבוא באופן עקבי על חשבון קידום ערכים של דאגה לזולת. גם ערך התוקפנות, הקשור לערך ההישגיות, קשור באופן שלילי לערך הדאגה לזולת. השאיפה לפופולאריות חברתית דומה לערך התוקפנות – הישגיות על חשבון דאגה לזולת. קבלת החלטות שיש בה אלמנט של לקיחת סיכונים קשורה לערכים של אתגר וקשורה באופן שלילי לערכים של שמרנות, קבלת סמכות ושמירה על החוק. כלומר, בהיבט הפדגוגי, חינוך לציות יהיה על חשבון הנכונות לקחת סיכונים ולהעז.

ד"ר מירי שליטל

מערכת החינוך הישראלית שואפת להקנות לתלמידיה ידע, מיומנויות וערכים ברמה החברתית, האישית והתעסוקתית. אבל איך אנחנו יכולים להגיע לכך? הלמידה המעמיקה צריכה לבוא לידי ביטוי ב"למידה סביב רעיונות גדולים", כלומר, אנחנו רוצים לבחון את תוכנית הלימודים לא סביב התוכן הספציפי שנלמד בכל שיעור אלא סביב הרעיונות הגדולים שמחברים בין התכנים. היתרון בשיטה זו הוא יכולתם של המורים לבחור את הרעיונות שירצו לעסוק בהם. למידה כזו גדולה מהפרטים הנלמדים – "השלם גדול מסך חלקיו". הרעיון הגדול שחולץ מנושא השיעור הוא משמעותי מעבר לתחום הספציפי שבו נלמד.

ננסה למצוא את ההקשר הרחב של תכנים נוספים שקיימים בעולם ומתחברים לאותם פרטי לימוד של השיעור. יש בכך משהו שמערער על הידע הקיים של התלמידים והופך את הידע ליותר רלוונטי ומעניין עבורם. הרעיונות

הגדולים קשורים לחשיבה ערכית – ברגע שאנחנו מסתכלים במבט רחב אנו בהכרח עוסקים גם בערכים. הטמעת הלמידה הזו החלה בחטיבת הביניים, בהמשך תיושם ביסודי ולבסוף בתיכון, בבניית תוכנית הלימודים סביב רעיונות גדולים. פרופ' יורם הרפז וד"ר אמנון כרמון מצדדים בגישה הזו ומדגישים כי עבור המורים זהו אתגר קשה ליישום. בהתאם לכך, המשרד יצר מערכת תומכת למורים המסייעת בנושא זה ופיתח עבורם יחידות הוראה על בסיס התוכניות הקיימות.

דוגמה ללמידה מסוג זה: בנושא המהפכה המדעית מוצגות שלוש טענות שאפשר לקיים סביבן דיון בכיתה: הראשונה היא כי לפעמים חייבים לשנות לחלוטין את התפיסה הקיימת כדי להתמודד עם שינויים, השנייה היא כי מהפכות הן תוצאה של גורמים רבים והשלישית היא כי יש מתח מתמיד בין קדם לקדמה ושינוי התפיסה שביניהם הוא מהפכה. לאור הטענות הללו נוכל לשאול שאלות אקטואליות ושאלות של משמעות, כמו האם האביב הערבי הוא מהפכה? האם האינטרנט הוא מהפכה? מה גרם למהפכות האלו? על המורים לבחור את הרעיון הגדול מתוך ההצעות של המשרד או לנסח אותו בעצמם, ובכך לחבר את התלמידים לחשיבה ערכית ולחשיבה על מושגי על.